

M. Phil., Cantab. - Klāvs Sedlenieks

Lietderīgā korupcija:

Latvijas iedzīvotāju uzskati par korupciju, valsti un tirgu

Rīga, 2000.

Saturs

1. Teorētiskie apsvērumi.....	3
Brīvais tirgus un demokrātija.....	3
2. Pētījuma rezultātu analīze.....	7
Valsts kā institūcija.....	7
Attieksme pret valsts pārstāvjiem: lobisms ir korupcija.....	9
Tirgus pret valsti.....	10
Latvijas iedzīvotāji par korupcijas pozitīvo ietekmi uz valsts attīstību.....	11
Latvijas iedzīvotāji par korupcijas pozitīvo ietekmi uz viņu pašu ekonomiskajām aktivitātēm.....	12
Latvijā godīgā ceļā nevar kļūt bagāts.....	13
Korupcijas valoda, tirgus valoda, demokrātijas valoda.....	13
Blats: attīstība mūsdienu Latvijas apstākļos.....	15
Atbildība par korupciju valstī.....	15
Kopsavilkums par attieksmi pret valsti, tirgu un korupciju.....	17
Secinājumi.....	18
Nobeiguma piezīmes par šo pētījumu.....	19

1. Teorētiskie apsvērumi

Manas analīzes pamatā ir pieņēmums, ka korupcija veidojas, konfliktējot diviem dažādiem uzskatiem par materiālo vērtību sadales mehānismiem. Uzdevums bija noskaidrot, kā Latvijas iedzīvotāji pozicionē sevi brīvā tirgus liberālajā paradigmā un demokrātiskās valsts sadales sistēmā.

Šajā daļā es īsumā aplūkošu dažus apsvērumus, kas ļauj izprast, kāpēc tik liela vērība tika pievērsta jautājumiem par iedzīvotāju domām par valsti un par korupcijas pozitīvo un negatīvo ietekmi uz valsti un indivīdu. Šī daļa arī palīdz izprast, kā no iegūtajiem datiem var izdarīt tieši tādus secinājumus, kādi izklāstīti otrajā daļā.

Brīvais tirgus un demokrātija

Korupcija un tās pozitīvs vai negatīvs novērtējums atkarīgs no vērtētāja ieņemtās pozīcijas attiecībā uz vērtību sadales principiem sabiedrībā. Ja brīvā tirgus attiecības tiek uzskatītas par augstāko vērtību, korupcija ļauj brīvā tirgus aģentam apiet valsts vai kādas citas instances uzliktos ierobežojumus. Savukārt pretējā viedokļa aizstāvji apgalvo, ka tirgus nevar nodrošināt vienlīdzīgu un taisnīgu sadali, tāpēc demokrātiskā sabiedrībā nepieciešami citi sadales mehānismi un tirgus aktivitātes ir jāierobežo. Protams, aprakstītais ir tikai divi ekstrēmi, kuri nekad tūrā veidā nepastāv. Amerikāņu zinātniece un korupcijas pētniece Rouza-Akermane (*Rose-Ackerman* 1978:2) raksta, ka tirgus attiecības un sadales mehānismi vienmēr ved pie nevienlīdzības. Tāpēc valstis ievieš kādus regulējošus mehānismus, kas darbojas pret tirgu un cenšas kompensēt tirgus darbības rezultātā veidojušos nevienlīdzību. Divi pieminētie sadales mehānismi diemžēl darbojas viens pret otru, un tur, kur tirgus spēki cenšas iespiesties sfērā, kas rezervēta valsts sadalei, veidojas korupcija.

Mūsdienu Latvijas situāciju vēl joprojām var raksturot kā pārejas periodu no sistēmas, kur galveno vietu ieņem valsts regulētie sadales mehānismi, uz tādu, kur arvien vairāk atbildības tiek nodots tirgum. Tāpēc viedokļi par to, kas būtu taisnīgs un kas –netaisnīgs, par to, kā novērtēt privatizāciju un līdzekļu koncentrēšanos atsevišķu personu vai grupu rokās, kā arī par korupciju balstās uz principiem un vērtību skalām, kas daudzējādā ziņā saistītas ar Latvijas neseno sociālistisko pagātni. Tomēr nevar apgalvot, ka Latvija būtu kaut kādā veidā atrauta no citur Eiropā vai pasaulē pastāvošajiem uzskatiem un tāpēc šeit varētu veidoties pilnīgi unikāli spriedumi un vērtību sistēmas. Klasiskās, morālās ekonomikas idejas kombinējas ar priekšstatiem par vērtībām, kas tika kultivētas sociālisma ērā. Tam uzslāņojas idejas par liberālo ekonomiku un praktiskā pieredze, kurā sadzīvo atmiņas par *blatu* un kukuļdošanas vai citu neoficiālu paņēmieni izmantošanu privāto vajadzību apmierināšanai, apejot valsts noteiktos ceļus.

Sākumi idejai par brīvo tirgu meklējami 18. un 19. gadsimta liberālo intelektuāļu darbos. Liberālā ekonomiskā teorija tika izveidota kā kontrasts klasiskajām un viduslaiku teorijām par tirgu. Pēc klasisko (piem., Aristotelis) un viduslaiku filozofu (piem., Akvinas Toms) uzskatiem, tirdzniecība varēja būt morāli attaisnojama tikai tādā gadījumā, ja tā tika veikta, lai apmierinātu saimnieciskās nepieciešamības. “Taisnīga” cena veidojās vienīgi tad, ja tajā bija iekļauti tikai izdevumi, kas radušies, attiecīgo maiņas objektu ražojot. Viduslaiku domātāji izturējās negatīvi pret jebkuru maiņu, kuras mērķis bija palielināt attiecīgās personas mantisko labklājību.

Pretēji klasiskajiem uzskatiem agrīno liberāļu galvenā vērtība bija individuālā brīvība. Valsts tika uzskatīta par apspiešanas mehānismu, kas cenšas ietekmēt personisko sfēru un ierobežot pilsoņu individuālās tiesības. Tāpēc tika uzskatīts, ka brīvais tirgus spētu dot divus labumus vienlaikus: veidot vidi, kurā indivīdi spētu veidot savu personisko brīvību, tai pašā laikā veidojot pamatu valstij, kas balstītos uz liberālisma principiem. Tādā veidā tirgus pats kļuva par morāles avotu. Liberāļi domāja, ka ideālā situācijā neatkarīgi indivīdi iesaistās maiņas procesā un, tā kā viņi darbojas brīvā tirgus vidē, arī maiņas process būs balstīts uz vienlīdzību. Ja ne citādi, indivīds varētu izvēlēties, iesaistīties tirdzniecībā vai ne.

Tomēr process, kādā brīvais tirgus vai tajā darbojošies indivīdi varētu uzlabot visu sabiedrības locekļu dzīvi, šīs teorijas veidotājiem nebija īsti skaidrs. Tāpēc tirgus pozitīvo uzlabojumu avots parasti tika identificēts ar tirgus “neredzamo roku”. Citi autori (piem., Adams Smits) to asociējuši ar dabas spēku likumsakarīgu darbību (*Lubasz*, 1992). Lai arī kas būtu šis “neredzamās rokas” cēlonis – tirgus vai pati

daba –, tika uzskatīts, ka brīvajam tirgum ir īpašas un dabīgas spējas uzlabot visu sabiedrības locekļu dzīvi un tādā veidā piedalīties labklājības izaugsme.

Latvijā pēc (kā arī kādu laiku pirms) neatkarības atjaunošanas tirgus liberalizācijas idejas ieguva arvien lielāku oficiālo atbalstu. Uzskats, ka tirgus liberalizācija varētu atrisināt daudzas sasāpējušās problēmas, tika atbalstīts un vēl pašlaik ir viens no aktuālākajiem jautājumiem. Kaut arī privatizācija nenoris bez starpgadījumiem, nav principiālu iebildumu pret to, ka tirgum būtu jāatdod lielākā daļa ekonomikas.

Brīvā tirgus aizstāvjiem valsts vienmēr bijis briesmu avots. No liberāļu viedokļa valsts ir mehānisms, kas ierobežo brīvā tirgus darbību un uzspiež citus (tātad nedabīgus) sadales mehānismus. Kaut arī tiek atzīta nepieciešamība pēc noteikta valsts aparāta, liberālā tirgus aizstāvji brīdina no briesmām, ko varētu radīt valsts mehānisms. Pēc Adama Smita domām, šādas briesmas varētu pastāvēt, ja indivīdi, kas darbojas valsts aparātā, to sāktu izmantot personisko vajadzību apmierināšanai (*Heinz, 1992:40*). Frīdmans (*Friedman, 1962*) atzīst valsts lomu, aizstāvot pilsoņu brīvības un tiesības, bet tai pašā laikā brīdina, ka pilsoņiem jāuzmanās, lai valdība, ko tie izveidojuši, nekļūtu par Frankenšteinu, kas iznīcina brīvību, kuras aizstāvēšanai tas ir radīts (*1962:2*).

Totalitāro valstu veidošanās, kā arī demokrātisko valstu virzība uz “labklājības valsti”, kur uzsvars tiek likts uz vienlīdzību un valsts regulētu sadali dažās iedzīvotāju dzīves sfērās, var tikt uzskatīta par brīvā tirgus idejām pretējas ideoloģijas manifestāciju. Šajā ziņā totalitārās valstis jāuztver kā ierobežojošā tipa valstu ekstrēms. Valsts, kas aizsargā savus pilsoņus, šķiet nesavienojama ar neregulētu tirgu. Šī viedokļa aizstāvji brīvo privāto uzņēmumu tirgus ekonomiku (*Friedman, 1962:13*) uzskatīja par nevienlīdzības un ekspluatācijas avotu. Sociālistiskās valstis bija gandrīz pilnībā aizstājušas tirgus sadales mehānismus ar sadales mehānismiem, ko regulē valsts. Ekonomiski neatkarīgi pilsoņi nebija šo valstu pamats.

Rouza-Akermane apgalvo, ka “korupcija demonstrē saspīlējumu starp tirgus mehānismiem un vēlēšanu procesu” (*Rose-Ackerman, 1978:2*). Parasti starp šiem diviem procesiem tiek veidota kāda robeža, un tirgus mehānismiem netiek ļauts iespieties pilnīgi visās sfērās. Tomēr, kamēr tirgus cīnās pats par savu eksistenci, valsts cīnās pret tirgu. Tāpēc tirgu var uzskatīt par nesalīdzināmi aktīvāku aģentu ietekmes sfēru pārdales procesos, salīdzinot ar valsti. “Tirgus spēki,” raksta Rouza-Akermane, “spēj iedragāt jebkuru robežu, lai arī kur tā būtu novilkta.”

Spridze starp tirgu, kas tiecas pārņemt arvien vairāk sfēru un kontrolēt materiālo labumu sadali, un valsti, kas cenšas aizsargāt savu pilsoņu tiesības, ierobežojot tirgus aktivitātes noteiktās sfērās vai to vispār aizliedzot, veido telpu, kurā eksistē korupcija.

Ideālā situācijā, kad visas sfēras, kurās tirgus darbība ir ierobežota vai pilnīgi aizliegta, ir stingri definēta, atpazīt korupciju un koruptīvas darbības nav sarežģīti. Parasti tomēr ir daudz t.s. pelēko zonu, kurās nav skaidri noteikts, kuriem mehānismiem galvenokārt būtu jānodarbojas ar materiālo labumu sadali. Vai arī nav skaidri nosacīts, cik daudz tirgus mehānismiem raksturīgo darbību pieļaujams kādā noteiktā procesā. Nerunājot nemaz par korupcijas procesu pētniekiem, kas bieži sūdzas par grūtībām korupcijas adekvātā definēšanā un identificēšanā, arī šajos procesos iesaistītajiem pilsoņiem rodas grūtības novērtēt, kurā pusē viņi atrodas: valsts vai tirgus. Tikpat sarežģīts jautājums ir: kā intereses aizstāvēt – liberālas un tirgus paradigmā eksistējošās vajadzības uzlabot savu materiālo un nemateriālo stāvokli vai morāli pareizo, bet no personiskās pieredzes attālināto valsti un sabiedrību kopumā.

Kaut arī iepriekš teiktais vairāk attiecas uz teoriju par tirgus un valsts attiecībām, tas tiešā vai netiešā veidā ir ietekmējis Latvijas sabiedrību. Lai izprastu vidi, kurā veidojas mūsdienu Latvijas iedzīvotāju uzskati par korupciju un pilsoņu un valsts lomu tajā, nepieciešams ņemt vērā ne tikai šīs teorijas, bet arī dažādas parādības, kas eksistējušas Latvijā. Tāpēc nepieciešams īsumā izklāstīt sociālisma ideoloģijas uzskatus par tirgu un par tādu sociālistiskās pasaules reliktu kā *blata* sistēma.

Sociālistisko sadales mehānismu aizstāvji, kā zināms, galvenokārt balstījās uz klasisko teoriju morāles principiem. Pilsoņu labklājības pamatā vairāk bija valsts rūpes nekā pašu pilsoņu individuālā rīcība. Saskaņā ar oficiālo viedokli pilsoņu radītās vērtības nonāca kopējā krātuvē, no kuras valsts sadalīja pēc noteiktajiem vienlīdzības principiem. Labklājības uzlabošana, kas nesaistījās tieši ar valsts sadales mehānismiem, tika atklāti nosodīta. Nosodāmo aktivitāšu vidū bija arī tirdzniecība ar mērķi vairot mantisko labklājību. Līdzīgi kā antīkajā pasaulē un viduslaikos, cenas bija godīgas un morāli pieņemamas tikai tad, ja tajās bija iekļauti tikai izdevumi, šīs preces ražojot. Spekulācija jeb preču pirkšana un pārdošana, lai palielinātu mantisko labklājību, tika uzskatīta par nepieļaujamu un nosodāmu, pat krimināli

sodāmu darbību. Tirdzniecība šajos apstākļos bija maksimāli ierobežota un bieži vien pastāvēja tikai “melnā tirgus” formā.

Tajā pašā laikā svarīgi pieminēt, ka valsts sadales mehānismi neguva pārāk lielu pilsoņu uzticību. Kaut arī pastāvēja uzskats, ka valstij būtu jāsadala vērtības atbilstoši noteiktiem principiem, nevienam nebija noslēpums, ka tā nenotika. Valsts un partijas mehānismā iesaistītie ļaudis baudīja privilēģijas, par kurām citi varēja tikai sapņot. Tātad pilsonis, kurš vēlējās iegūt kādas vērtības, bet atradās ārpus valsts un partijas darbinieku un paziņu loka, bija spiests meklēt citus ceļus. Ja tādi tika atrasti, valsts atļauto paņēmieni un likumu vai morāles normu pārkāpšanu varēja attaisnot ar to, ka valsts pati radījusi šādu rīcību stimulējošus apstākļus.

Otra sociālisma zemēs plaši izplatīta parādība bija paziņu loka izmantošana, lai iegūtu vērtības, kas citādi nebija pieejamas. Padomju savienībā (arī Latvijā) šī sistēma bija pazīstama ar nosaukumu *blats*, bet līdzīgi paziņu un radu loki pastāvēja arī lielākajā daļā socialistisko zemju¹. Tā kā tirgus nebija piesātināts un nepieciešamo preču visiem nepietika, naudu bieži vien aizstāja labu paziņu loks, kas varēja sniegt pieeju nepieciešamajiem resursiem, pieeju, kuru tirgus apstākļos nodrošinātu nauda. Kaut arī *blats* bija plaši izplatīts, tā novērtējums nebija nepārprotami vienāds. Neapšaubāmi, *blats* nodrošināja pieeju resursiem, kurus valsts nespēja piegādāt nepieciešamajā daudzumā. No otras puses, *blats* vienmēr nostādīja cilvēkus divās pretējās nometnēs: tajos, kas bija iekšpusē, kam “bija *blats*”, un tajos, kam nebija. Oficiāli *blats* tika nosodīts jau no pašiem tā pirmsākumiem. *Blata* sistēmas nosodījuma formas bieži vien bija līdzīgas citās zemēs eksistējošajām korupcijas nosodījuma formām.

Ja pieņem, ka korupcija veidojas valsts sadales mehānismu un tirgus aktivitāšu konflikta zonā, *blatu* nepieciešams traktēt kā korupcijas paveidu.

Tomēr *blatam* bija arī otra – pozitīvā – puse, kuru oficiālajā līmenī noklusēja. Cilvēki bieži vien un ar prieku izmantoja *blata* dotās iespējas. Citu veidu, kā iegūt vajadzīgās lietas, nebija, un tas, ka *blata* eksistence iedragāja valsts sadales mehānismu darbību, nevienu, izņemot pašu valsti un tos, kas bija palikuši ārpus jebkāda *blata*, neinteresēja. *Blats* bija visreālākais paņēmiens, kā apmierināt ikdienas vajadzības nepiesātinātā tirgus apstākļos. Svarīgi atzīmēt, ka idejas par *blata* negodīgumu nebija svešas nevienam no tajā iesaistītajiem, tomēr tas nemazināja *blata* sistēmas pievilcību.

Sākoties demokratizācijai, atklātībai un pārbūvei, kas galu galā noveda pie Latvijas neatkarības atjaunošanas, arvien lielāku lomu gan oficiālajā, gan neoficiālajā līmenī ieņēma liberālā ideoloģija. Līdz ar to arvien populārāki kļuva uzskati par to, ka brīvāks tirgus atrisinātu daudzas problēmas. Šādi uzskati bija raksturīgi visām postsociālisma bloka valstīm. Sīkāk par šiem uzskatiem kā brīvā tirgus fetišismu skat. Manā grāmatā (Sedlenieks K. “Between ‘Market’ and ‘State’: an Anthropological Analysis of Corruption in Post-Soviet Latvia”. – 1999:29). Uzskats, ka galvenais, lai sasniegtu valsts uzplaukumu un atrisinātu eksistējošās problēmas, ir Rietumu kapitālistisko valstu imitācija, pēc saviem pielietojuma principiem līdzinās Melanēzijā ilgstoši pastāvošajai parādībai, ko antropoloģiskajā literatūrā dēvē par *kargo* (kravas) kultiem. Šiem kultiem raksturīga citas kultūras pārstāvju rīcības imitēšana, cerot, ka šo rīcību veicēji mistiskā veidā saņems tos materiālos vai citus labumus, kurus bauda šīs citas kultūras pārstāvji. Melanēzieši imitēja eiropiešu militāro organizāciju, būvēja lidlaukus un radistu būdiņas cerībā, ka pie viņiem atlidos dzelzs putns un nometīs kravu. Austrumeiropieši imitēja Rietumvalstis cerībā, ka formas pieņemšana ļaus uzlabot saturu. Šādu uzskatu veidošanās avoti nav tālu jāmeklē: sociālistiskā sistēma cieta krahu, bet kapitālistiskā turpināja eksistēt. Turklāt saskaņā ar populārājiem idejām, kas diezgan plaši tika apskatītas arī Austrumeiropas presē, sociālisma sistēmas bojāejas pamatā bija tieši tās “nedabīgums” – tā nebija balstīta uz “dabiskajiem” tirgus principiem (Holy, 1992: 235). Privatizācija un tirgus liberalizācija pēcpadomju Latvijā tika un vēl joprojām tiek uzskatīta par vienu no galvenajiem soļiem uz Latvijas eiropeizāciju. Tirgus jēdziens kļuva par spēcīgu metaforu un tirgus valoda – par dabiskā saprāta valodu.

Tomēr tirgus jēdzienu lietošanai un tirgus liberalizācijas piesaukšanai bija divas puses. No vienas - tas bija veids, kā “eiropizēties”, bet, no otras puses, šāda veida valodas izmantošana bija ērta tiem, kas vēlējās koncentrēt ekonomiskos līdzekļus savās rokās, izmantojot ne visai godīgus paņēmienus. Tirgus liberalizācijas piesaukšana bija un ir ērts aizsegs dažādiem negodīgiem (korumpētiem) darījumiem.

¹ Tā, piemēram, Polijā tāda bija *srodowi ko* (Pawlik, 1992) Ķīnā – *guanxi* (Yang, 1994)

Tirgus valoda tiek izmantota, gan lai maskētu koruptīvus darījumus, gan lai tos iekšēji attaisnotu². Skeptiķiem, kas izteica šaubas par masveida privatizācijas mērķtiecību šādā kontekstā nebija pārāk daudz vietas savas argumentācijas izvērsšanai.

Šādos apstākļos veidojušies mūsdienu Latvijas iedzīvotāju uzskati par korupciju. Tos ietekmē sociālisma laikmeta un klasiskās ekonomikas idejas par taisnīgu sadali un taisnīgu tirdzniecību, atmiņas par *blata* sistēmas iedarbīgumu un tās pozitīvajām un negatīvajām pusēm, kā arī liberālās ekonomikas ideoloģija un ar to saistītās straujās pārmaiņas Latvijas ekonomikā. Šie apstākļi jāņem vērā, pētot Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret korupciju un uzskatus par korupcijas līmeni. Tie jāpatur prātā arī tad, kad vēlamies salīdzināt Latvijas iedzīvotāju domas par korupcijas izplatības līmeni Latvijā ar citu valstu datiem – tas jādara ļoti uzmanīgi.

Ņemot vērā iepriekšminētos apstākļus, šajā pētījumā īpaša uzmanība tika pievērsta tādiem aspektiem kā iedzīvotāju attieksme pret valsti kopumā, pret augstākā un zemākā līmeņa korupciju, pret korupcijas pozitīvo un negatīvo ietekmi uz iedzīvotāju dzīvi un valsti vispār. Aptaujā un fokusgrupās uzdoto jautājumu uzdevums bija novērtēt apstākļus, kuri veicina korupcijas attīstību un pastāvēšanu mūsdienu Latvijā. Aptauju veidojot, īpaša vērība tika veltīta atziņai, ka uzskati par korupcijas līmeni valstī balstās ne tikai uz reāliem korupcijas, kukuļdošanas un amatpersonu pilnvaru ļaunprātīgas izmantošanas gadījumiem. Bieži vien šie uzskati sakņojas baumās un iedzīvotāju attieksmē pret valsti.

² Kā piemērus šeit var minēt daudzos valsts pasūtījumu konkursus, kuri tiek demonstrēti kā brīvas un vienlīdzīgas tirgus dalībnieku sacensības, bet kuru iznākums bieži vien liek domāt, ka konkurss bijis tikai aizsargs jau iepriekš norunātam koruptīvam darījumam.

2. Pētījuma rezultātu analīze

Šī pētījuma rezultātā iegūtie dati dod ieskatu procesu shēmā, kuras pamatelementi ir Latvijas valsts (kā politiska institūcija), Latvijas iedzīvotāji, Latvijas pilsoņu ekonomiskās aktivitātes un Latvijas valsts ekonomika un korupcija Latvijā. Šo četru elementu mijiedarbība nosaka ne tikai korupcijas kā sociālas parādības eksistēšanas formu, bet arī korupcijas reprezentāciju Latvijas sabiedrībā. Latvijas iedzīvotāji vairumā gadījumu sevi un Latvijas valsti uztver kā divus antagonistiskus aģentus. Valsts aparātā strādājošās personas, kas bieži tiek identificētas ar pašu aparātu, darbojas savās interesēs, izmantojot valsts politisko iekārtu. Valsts tiek uzskatīta par mehānismu, kas pastāv, lai uzturētu pats sevi, un tāpēc ekspluatē sabiedrību. Valsts arī veido likumus un noteikumus, kas ļauj šo plānu īstenot. Tajā pašā laikā eksistē ideālās valsts vīzija, kas pamatojas uz vienlīdzīgās sadales principiem un labklājības valsts idejām. Ideālais un faktiskais tiek salīdzināts un tiek secināts, ka valsts nav godīga pret tās iedzīvotājiem. No otras puses, pastāv katra iedzīvotāja ikdienas ekonomiskās vajadzības. Valsts uzliktie ierobežojumi (dažādas licences, nodokļi, pieprasītās izziņas) traucē iedzīvotājiem veikt pasākumus, kas uzlabotu viņu vajadzības konkrētā brīdī. Kaut arī morāles principi bieži vien neļauj iesaistīties koruptīvās darbībās, ekonomiskās vajadzības spiež to darīt. Pētījuma rezultāti rāda, ka Latvijas iedzīvotāji lielākoties izprot korupcijas lomu valstī no demokrātiskas labklājības (vai arī sociālistiskas) valsts ideālā modeļa viedokļa: korupcijai ir negatīva ietekme uz valsti kopumā, jo samazinās tās kasē ieplūstošo nodokļu daudzums un tiek demoralizēti tās iedzīvotāji. Tomēr ikdienas situācijās valsts ir pārāk tāla, lai tās intereses kļūtu par ietekmīgu pretkorupcijas argumentu. Individuālajā līmenī vairāk tiek uztvertas korupcijas (parasti kukuļņemšanas formā) pozitīvās puses – paātrinās nepieciešamo procesu gaita, samazinās konkrētajai darbībai nepieciešamās izmaksas vai palielinās ieņēmumi.

Attieksme pret valsti

Valsts kā institūcija

Kaut arī lielākā daļa respondentu atbildējuši, ka lepojas ar faktu, ka dzīvo Latvijā (latvieši – 76,8%, citi – 52,5%), attieksme pret Latvijas valsti un tās politiskajiem procesiem ir negatīva vai skeptiska.

Latvijas politiskās sistēmas un demokrātijas pamatā ir politiskās partijas. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem tikai 0,4% aptaujāto pilnībā uzticas politiskajām partijām. Turpretī 28,5% pilnībā neuzticas. Kopumā politiskajām partijām tic tikai 18,7% aptaujāto (1. tabula). Citām institūcijām aptaujātie iedzīvotāji uzticas daudz vairāk, tomēr jāatzīst, ka institūcijām, kurām ir vislielākā ietekme uz valsts dzīvi kopumā (ministrijām, Ministru kabinetam un Saeimai) uzticēšanās bilance diemžēl ir negatīva.

1. tabula. Iedzīvotāju uzticēšanās dažādām organizācijām (*procenti no kopējā aptaujāto skaita*)

	Saeima	Ministru kabinets (valdība)	Masu saziņas līdzekļi	Sabiedriskās organizācijas	Politiskās partijas	Pašvaldības	Ministrijas un tām piederošās iestādes
Pilnībā uzticos	2,00	2,40	9,20	3,70	0,40	3,10	1,00
Daļēji uzticos	42,70	38,60	59,80	46,90	18,30	45,60	32,40
Daļēji neuzticos	33,20	35,50	24,30	27,50	46,30	31,50	38,40
Pilnībā neuzticos	17,70	18,20	4,70	6,90	28,50	13,60	14,30
Nezina	4,40	5,30	2,10	14,90	6,40	6,10	14,00
Uzticos	44,70	41,00	69,00	50,60	18,70	48,70	33,40
Neuzticos	50,90	53,70	29,00	34,40	74,80	45,10	52,70

2. tabula. Attieksme pret dažādām valsts institūcijām (procenti no kopējā aptaujāto skaita)

	Parlaments	Latvijas valdība	Prezidentūra	Pašvaldību domes	Finansu ministrija	Pārējās ministrijas
Godīgi	21,00	18,60	48,70	17,90	13,70	10,20
Ne godīgi, ne negodīgi	32,30	32,60	21,50	34,00	35,90	37,10
Negodīgi	34,70	38,40	11,40	35,40	24,60	21,90
Nezina	12,00	10,40	18,40	12,70	25,80	30,70

Lai gan jautājumā par godīgumu vairāk respondentu ir devuši pozitīvas atbildes, attieksme pret Saeimu un Latvijas valdību saglabājas negatīva (2. tabula). Tikai 21% aptaujāto uzskata parlamentu par godīgu, bet 34,7% domā, ka Saeima nav godīga. Kaut arī pašvaldībām uzticas salīdzinoši vairāk, par to godīgumu šaubās ļoti daudz respondentu – 35%.

No aptaujas datiem, kā arī no fokusgrupu diskusijām redzamas divas tendences. Pirmkārt, Latvijas iedzīvotājiem ir negatīvs priekšstats par Latvijas politiskajiem procesiem un valsts institūcijām. Otrkārt, iedzīvotāji sevi distancē un pretnostata valstij (kā politiskai institūcijai). Lepošanās ar to, ka dzīvo kādā noteiktā valstī, nebūt nenozīmē, ka arī attieksmei pret tās valsts politisko aparātu jābūt pozitīvai. Šādas lepošanās saknes var būt meklējamas citur un nav jāsaista ar lepnumu par šīs valsts konkrētajiem politiskajiem, sociālajiem vai ekonomiskajiem apstākļiem.

Valsts aparāta negatīvais tēls parasti tiek pretnostatīts iedzīvotāju nožēlojamajam un bezpalīdzīgajam stāvoklim. Iedzīvotāji valsti uztver kā aktīvo elementu, kas veido un nosaka dzīves apstākļus, toties tās pilsoņiem un iedzīvotājiem reālas aģentūras nav. Tikai 3,3% respondentu pilnībā piekrīt apgalvojumam, ka Latvijas parlaments un valdība ir ieinteresēti, lai Latvijā cilvēki dzīvotu labi. 17,9% šādam apgalvojumam nepiekrīt pilnībā (3. tabula). Kaut arī atšķirības pastāv, salīdzinot šos datus pēc respondentu tautības, tās nav būtiskas un atspoguļo vienu un to pašu tendenci.

3. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu “Vai piekrītat šim apgalvojumam?” (procenti no kopējā aptaujāto skaita)

Latvijas parlaments un valdība ir ieinteresēti, lai Latvijā cilvēki dzīvotu labi	
Pilnībā piekrīt	3,3
Drīzāk piekrīt	30,3
Drīzāk nepiekrīt	38,5
Pilnīgi nepiekrīt	17,9
Nezina	10,0

Iedzīvotāji vienlaikus arī viktimizē sevi (skat. A. Putniņas pētījumā), jo pastāv viedoklis, ka šādā bezaģentūras stāvoklī cilvēkiem vienkārši ir jācīnās pret agresīvi noskaņoto valsti – citādi nav iespējams eksistēt:

- Valsts apzināti rada situāciju, lai cilvēks maksā visu mūžu, un viņš neko nedabū, jo viņš nomirst pirms tās pensijas.

Pirmā fokusgrupa

- Valsts dara visu apzināti. Jūs paskatieties uz tām jaunajām kvītīm – “Latvenergo”, par gāzi un visu pārējo. Jāglabā gadu, divus, un viss. Te es sāku nez kāpēc to visu lasīt. Nezina. Lasu – glabāšanas laiks piecpadsmiit gadi. Ja jūs piecpadsmiit gadus neglabājat, tad no jums var pieprasīt bezmaz par visu. Gāzi piecpadsmiit gadus glabāt, “Latvenergo” desmit gadus sargāt, “Lattelekomu” glabā visu dzīvi ...

Otrā fokusgrupa

Valsts aparātā strādājošo personu rīcība savukārt kalpo par sava veida modeli citiem valsts iedzīvotājiem. Ņemot vērā neuzticēšanās pakāpi un uzskatus par valsts darbinieku negodīgumu, likumsakarīgi ir jautājumi par godīgas rīcības jēgu negodīgā valstī: vai vienam cilvēkam ir vērts un vai ir iespējams cīnīties pret šo valsts aparātu; vai tas dos kādu labumu sabiedrībai, ja kāds pilsonis būs godīgs, nedos/neņems kukuļus un maksās visus nodokļus.

- *Negatīvais munitā ir viens - nu it kā, ka nāk iekšā, ir jāsamaksā nodokļi. Valstij. Līdz ar to [ka netiek samaksāti nodokļi] valsts budžetā nauda nav ieņemta un valdība nevar nopirkt jaunus mercedesus. (Smiekli.)*

- *Nu, tā nevar.*

- *Nu pērk tāpatās. Pensionāri vienkārši nevar paēst. (Visi piekrīt.)*

Pirmā fokusgrupa³

Fokusgrupu diskusijās tikai vienā gadījumā nodokļu maksāšana tika sasaistīta ar visas valsts un paša nodokļu maksātāja eksistenci, bet arī tad it kā distancējoties no šāda viedokļa, kuru citi diskusijas dalībnieki steidzās apšaubīt:

- *(..)dažam tomēr ir tā – ja neviens nemaksās, tad valsts nebūs. Un tad nebūs man biznesa arī.*

- *Es gan to neesmu dzirdējusi.*

- *Tik tālu cilvēki nedomā. Jauni cilvēki vēl par pensijām arī tā ne visai.*

- *Viņš labāk saņem vairāk uz rokas nekā mazāk un ar visiem nodokļiem.*

Trešā fokusgrupa

Šāda attieksme pret valsti konceptuāli neatšķiras no tās, kāda pastāvēja sociālisma periodā, un savā būtībā ir dziļi marksistiska. Valsts ir mehānisms, kas palīdz valdošajām aprindām ekspluatēt iedzīvotājus un leģitimizēt šo ekspluatāciju. Tai pašā laikā jāatzīst, ka koruptīvos procesos iesaistītās personas izmanto valsts tēlu, lai pamatotu savu darbību un attaisnotu morāli nepieņemamu rīcību. Šādas motivācijas (“Valsts nav to pelnījusi un attiecas pret mums tikpat negodīgi”) izmantošana pieder pie korupcijā izmantotās specifiskās valodas, par ko runāsim vēlāk.

Attieksme pret valsts pārstāvjiem: lobisms ir korupcija

Kaut arī valsts, kā jau iepriekš minēts, tiek bieži iztēlota kā anonīms apspiešanas un ekspluatācijas mehānisms, tajā darbojošos personu rīcība tiek izmantota kā svarīgs arguments modeļa veidošanai. Valdības, pašvaldības un partiju biedru rīcība tiek tulkota, piemērojot jau aplūkotās negatīvās attieksmes veidus, un pieņemto likumu mērķi tiek attiecināti uz šo personu vai personu grupu personīgajām interesēm:

- *Nē, tur jau tādi, tādā valdības līmenī. Tur sākas. Tur ir tie hobiji [domāts – lobiji], viņiem ir tie svāri rokās. Tam vai tam par labu, vai teiksim, es tam mēģināšu dabūt tieši šo likumu cauri, vismaz lai apstiprinātu ātrāk. Nu es varu tādā veidā ietekmēt. Un es zinu, ka radinieks, vai man pašam ļoti svarīgi, lai šis likums sāktu ātrāk darboties. Tas tur ir.*

- *Bet to pašu jau izdarīja iepriekšējā Saeima ar pensiju likumu. To jau speciāli iztaisīja visu. Priekš sevis jau iztaisīja likumu.*

Pirmā fokusgrupa

- *Es gribēju teikt par valsti. Īstenībā jau valsts neizstrādā likumus. Likumus izstrādā kāda cilvēku grupa savās interesēs. Bieži es ar to visu saskaros savā darbā. Ir konkrēti likumi, un tu jau redzi, kāda grupa tur apakšā stāv. Īstenībā viņi izstrādā sev, un tiem pārējiem [kas likumus nepieņem] jācenšas tai situācijā kaut kādā veidā izdzīvot.*

Trešā fokusgrupa

³ Šeit un citur kursīvā ir citāti no šajā pētījumā veiktajām fokusgrupu diskusijām.

Valsts aparāts tiek uztverts kā vieta, kurā noteiktas cilvēku grupas īsteno savas ekonomiskās vajadzības. Tās var būt saistītas gan ar kādiem lielākiem projektiem, gan ar konkrētu neoficiālu summu iekasēšanu. Pirmās tiek vairāk piedēvētas lobismam vai augstā līmeņa korupcijai, turklāt netiek īpaši nodalītas. Attieksme pret korupciju un lobismu ir gandrīz vienāda, un respondentu atbildēs (fokusgrupu diskusijās) šīs divas parādības tiek uzskatītas par vienādi nosodāmām.

- *Kas tādā gadījumā ir lobisms?*

- Tas jau ir tas pats. Tā ir likumu radīšana noteiktu šauru grupu interesēs.

Otrā fokusgrupa

Šajā citātā arī netiešā veidā tiek demonstrēta respondentu izpratne par kodēto valodu, kuru lieto valsts aparāta darbinieki, lai maskētu savas rīcības patieso (korumpēto) dabu:

- *Var darīt kā Amerikā un nosaukt to par lobismu, un izlikties, ka nav viņas [korupcijas]. Mēs arī varam tā izdarīt. Oficiāli kantori, kas pieņem naudu.*

Trešā fokusgrupa

Tirgus pret valsti

Noteiktās situācijās attālinātā, anonīmā un antagoniskā valsts un tās intereses nekādi netiek saistītas ar katra indivīda ikdienas interesēm. Tirgus (visplašākajā nozīmē) intereses šajos konkrētajos gadījumos vienmēr tiek nostādītas augstāk par ideālajām valsts interesēm. Iesaistīšanās koruptīvās darbībās konkrētam cilvēkam noteiktās situācijās dod daudz vairāk ieguvumu nekā zaudējumu. Ekonomiskās intereses nosaka, ka indivīdam ir jāpalielina savi ienākumi un jāsamazina izdevumi. Iespējamie izdevumi var būt gan materiāli, gan nemateriāli – piemēram, zaudēts laiks.

Vērtējot respondentu atbildes par korupcijas pozitīvo un negatīvo ietekmi, jāšķir divu veidu attieksmes. Pirmā ir konkrētā, balstīta uz indivīda personisko pieredzi. Korupcijas prakse šajos gadījumos gandrīz vienmēr tiek vērtēta pozitīvi. Ar kukuļdošanu vai paziņu loka izmantošanu iespējams panākt daudz vairāk, nekā izmantojot oficiālos ceļus. Ierēdnis var papildināt savu nabadzīgo ģimenes budžetu, politiķis var uzlabot savu vai savu radnieku biznesa iespējas, uzņēmējs – izvairīties no oficiālajiem papildu maksājumiem.

- *Labvēlīgāka gaisotne un zaļā gaisma. Taisni tev, lai tu varētu apsteigt kādu konkurentu. Tas taču ir normāls process.*

Pirmā fokusgrupa

Atbildot uz jautājumu par to, kuru iemeslu dēļ respondents būtu ar mieru maksāt kukuli, visbiežāk atzīmētās atbildes bija: 1) ir pārliecība, ka tiks panākts problēmas pozitīvs risinājums (18,9%); 2) jautājums, problēma tiek izskatīts ātrāk (17,2%); 3) ir lielāka drošība, ka problēma vispār tiks risināta (16%); 4) darbinieku attieksme ir laipnāka, pretimnākošāka (11,1%). Iespējamā izvairīšanās no oficiālajiem maksājumiem šajā atbilžu kopā saņēmusi tikai 8,5% aptaujāto atbalsta. Līdzīga attieksme bieži pausta arī fokusgrupu diskusijās: kukulis paātrina kāda jautājuma izskatīšanu, var apiet dažādas procedūras un iegūt nepieciešamās izziņas īsākā laikā.

Otra veida attieksme saistīta ar teorētisko līmeni un attiecas uz valsti kopumā. Šeit tiek pausta daudz negatīvāka attieksme pret korupciju, turklāt korupcijas negatīvās iezīmes tiek attiecinātas tieši uz šo līmeni. Ja individuālajā līmenī korupcija dod dažādus individuālus ieguvumus, tad valstij kopumā tas nodara ievērojamu ļaunumu. Fokusgrupās tiek pretstatīti zaudējumi, kas valstij varētu rasties no korupcijas (ja tā ir individuālajā līmenī), ar valsts negodīgumu un nespēju nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus. Savukārt šī nespēja vai nevēlēšanās tiek saistīta ar korupciju augstākos valsts līmeņos. Līdz ar to izveidojas tāds kā patoģenēzes apburtais loks – viena disfunkcija izraisa otras disfunkcijas pastiprināšanos, kas savukārt pastiprina pirmo.

Šāda divējāda pieeja korupcijas rezultātiem atkarībā no pozīcijas, kuru ieņem vērtētājs, pastāv ne tikai Latvijas iedzīvotāju vidū. Vērtējot no ekonomiskā viedokļa, daudzi korupcijas pētnieki nākuši pie secinājuma, ka korupcijas ietekme uz valsts ekonomiku un pat politiskās sistēmas demokratizāciju var būt pozitīva. “Kopumā ņemot, korupcija ne vienmēr tiek uzskatīta par sociāli nelietderīgu parādību, vismaz

raugoties no tradicionālās ekonomikas viedokļa. Tā ir noderīga, pārvarot nepilnības, kas rodas, ja īpašuma tiesības nenosaka tirgus vai ja tirgus nefunkcionē efektīvi.”(Brooks, 1991:79)

Šeit gan vēlreiz jāuzsver, ka valstī nekad visas īpašuma tiesības nenosaka tirgus. Lai aizsargātu pilsoņu tiesības, valsts rezervē specifiskas jomas un cenšas nosargāt tās no tirgus intervences.

Latvijas iedzīvotāji par korupcijas pozitīvo ietekmi uz valsts attīstību

4. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Vai piekrītat minētajam apgalvojumam?” (procenti no kopējā aptaujāto skaita)

	Korupcija veicina valsts ekonomisko izaugsmi	Ja nebūtu korupcijas, daudzas sabiedrībai noderīgas sfēras Latvijā joprojām būtu neattīstītas	Latvija būtu sasniegusi daudz vairāk, ja Latvijā nebūtu tik liela korupcija
Pilnībā piekrīt	2,8	3,8	38,8
Drīzāk piekrīt	9,0	10,5	37,1
Drīzāk nepiekrīt	27,3	32,1	9,6
Pilnīgi nepiekrīt	52,9	31,6	2,1
Nezina	8,1	22,0	12,5

Aptaujas respondentu atbildes rāda, ka makroekonomiski Latvijas iedzīvotāji nedomā tā, kā liberālie ekonomisti. Apgalvojumam, ka korupcija veicina valsts ekonomisko izaugsmi, pilnībā piekrīt tikai 2,8% respondentu. Pilnībā šādam apgalvojumam nepiekrīt vairāk nekā puse – 52,9% – aptaujāto (4. tabula).

Salīdzinot respondentu atbildes pēc vecuma grupām, novērojama izteikta tendence: negatīvā attieksme pret korupciju pieaug līdz ar iedzīvotāju vecumu (5. tabula).

5. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Vai piekrītat minētajam apgalvojumam?” (procenti no kopējā aptaujāto skaita)

Korupcija veicina valsts ekonomisko izaugsmi					
Vecums	18 - 24	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 un vairāk
Piekrīt	11,94	11,63	15,57	9,38	9,89
Nepiekrīt	76,45	81,68	77,40	84,66	80,65
Nezin/NA	11,61	6,68	7,04	5,97	9,46

Jautājums: “Vai daudzas sabiedrībai noderīgas sfēras Latvijā joprojām būtu neattīstītas, ja nebūtu korupcijas?” norāda uz tolerantāku attieksmi. 3,8% pilnībā piekrīt šādam apgalvojumam, kamēr tikai (salīdzinot ar iepriekšējo jautājumu) 31,6% pilnībā nepiekrīt. Lielais respondentu daudzums, kas atbildējuši, ka nezina, varētu liecināt par to, ka daudziem nav nostabilizējušās viedokļa. Tam par iemeslu varētu būt gan informācijas trūkums, gan arī pretrunīgu spriedumu izteikšanas nepieciešamība – respondents nevar īsti izšķirties, kuram apgalvojumam lai vairāk piekrīt. Kopumā iecietīgāku attieksmi varētu izskaidrot arī ar to, ka iedzīvotāji paši ir pieredzējuši, ka, izmantojot korupcijas kanālus, lietas (piem., viņu privātais bizness) var risināties ātrāk. Vecuma grupās tomēr ir nelielas atšķirības. Respondenti vecumā no 35 līdz 44 gadiem (t.i., cilvēki no vecuma grupas, kas pašlaik ir visietekmīgākā Latvijas biznesa aprindās) ir vairāk tendēti piekrist šim apgalvojumam. Tomēr, ņemot vērā, ka šajā vecuma grupā procentuāli vairāk ir arī to, kuri nepiekrīt šādam apgalvojumam, atšķirības drīzāk ir radušās tāpēc, ka šīs grupas pārstāvji biežāk spēj izdarīt izvēli starp “piekrītu” un “nepiekrītu” un neizvēlas variantu “nezinu”.

6. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Vai piekrītat minētajam apgalvojumam?” (procenti no kopējā aptaujāto skaita)

Ja nebūtu korupcijas, daudzas sabiedrībai noderīgas sfēras Latvijā joprojām būtu neattīstītas					
Vecums	18 - 24	25 - 34	35 - 44	45 - 54	55 un vairāk

Piekrīt	15,16	15,59	17,70	12,50	10,52
Nepiekrīt	60,65	60,40	63,33	67,33	66,31

Domājams, ka atšķirības attieksmē pret šiem diviem apgalvojumiem (“Korupcija veicina valsts ekonomisko izaugsmi” un “Ja nebūtu korupcijas, daudzas sabiedrībai noderīgas sfēras Latvijā joprojām būtu neattīstītas”) pēc vecuma grupām atspoguļo pirmām kārtām iespējas piedalīties attiecīgos procesos un no tā iegūt kādu materiālu labumu (jaunajiem ir vairāk šādu iespēju). Bez tam arī darbošanās tirgus apstākļos jaunākiem cilvēkiem (līdz 44 gadu vecajiem) dod lielāku iespēju novērtēt tirgus mehānismu sniegtās priekšrocības. Līdzīgs skaidrojums var tikt piemērots arī gadījumā par sava dzīves līmeņa novērtēšanu. Tie, kam dzīves līmenis ir strauji uzlabojies, neapšaubāmi ir bijuši daudz lielākā saskarē ar tirgus apstākļiem. Turklāt šiem respondentiem varētu būt noteikta pieredze, ka sfēra, kurā tie darbojas, attīstās, pateicoties koruptīviem darījumiem.

Vēl izteiktākas atšķirības redzamas, salīdzinot atbildes atkarībā no tā, kā respondenti novērtējuši savas ģimenes dzīves līmeni pēdējo divu gadu laikā (7. tabula). 34% no tiem, kas uzskata, ka viņu dzīves līmenis tagad ir daudz labāks, piekrīt šim apgalvojumam, turklāt šāda attieksme samazinās, dzīves līmenim pasliktinoties. Šeit gan jāņem vērā, ka relatīvi mazais respondentu īpatsvars, kuri uzskata, ka viņu ģimenes dzīves līmenis ir daudz labāks, varētu dot sagrozītus datus.

7. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Vai piekrītat minētajam apgalvojumam?” (aptaujāto skaits un procentuālais īpatsvars katrā grupā, kas izvēlējušies attiecīgo atbildi)

Ja nebūtu korupcijas, daudzas sabiedrībai noderīgas sfēras Latvijā joprojām būtu neattīstītas						
		daudz labāks	nedaudz labāks	aptuveni tāds pats	nedaudz sliktāks	daudz sliktāks
Piekrīt	Daudzums grupā	18	50	117	65	34
	% no grupas	34,0	15,7	14,4	12,9	12,8
Nepiekrīt	Daudzums grupā	26	205	521	326	170
	% no grupas	49,1	64,3	64,0	64,7	63,9
Nezina	Daudzums grupā	9	64	176	113	62
	% no grupas	17,0	20,1	21,6	22,4	23,3

Latvijas iedzīvotāji par korupcijas pozitīvo ietekmi uz viņu pašu ekonomiskajām aktivitātēm

Veiktā socioloģiskā aptauja tieši neuzdeva jautājumus, kas varētu atklāt šo nostāju. Jautājumi bija vairāk orientēti uz respondentu domām par valsti un korupcijas ietekmi uz to. Tomēr fokusgrupās atkal un atkal parādījās viedoklis, ka individuālā līmenī iespējas iesaistīties koruptīvos darījumos ir ļoti noderīgas:

- Ir arī ļoti patīkami momenti. Man ir arī ļoti salda pieredze, kad es esmu bijusi šausmīgi apmierināta. Ar to pašu Ceļu policiju. Tas taču ir ļoti patīkami, ka tev neatņem tiesības, ka tu vari vienoties, tomēr panākt to kompromisu, un būt apmierināta.

Trešā fokusgrupa

Iepriekš minēju, ka, runājot par korupciju makroekonomiskā līmenī, Latvijas iedzīvotāji nedomā saskaņā ar liberālās ekonomikas principiem. Turpretī, ja korupcija attiecas uz pašu respondentu iespējamiem ieguvumiem, aina mainās – tad korupcija ir noderīga un var dot nozīmīgas priekšrocības.

Atbildes uz socioloģiskās aptaujas jautājumiem par iespējamiem ieguvumiem no koruptīvām darbībām sniedz netiešu apstiprinājumu tam, ka individuālā līmenī korupcija tiek uzskatīta par noderīgu. Kukuļa iedošana palīdz ātrāk kārtot darījumus, palīdz izvairīties no pārmērīgi lieliem oficiālajiem maksājumiem. Biznesā korupcija tiek uzskatīta par vienu no nenozīmīgākajiem šķēršļiem.

Veidojot korupcijas novēršanas stratēģiju, ārkārtīgi svarīgi ir ievērot, ka pastāv divi uzskati par korupcijas ietekmi: ideālais (korupcija ir negatīva un nosodāma) un reālais, individuālajā līmenī eksistējošais (korupcija ir noderīga un ir vērts tajā iesaistīties). Uzskatu konflikts, kas pastāv šādos apstākļos, visticamāk, tiks atrisināts par labu individuālajam izdevīgumam. Turklāt jāņem vērā, ka nepieciešamība aizstāvēt valsts intereses, iedzīvotājiem neiesaistoties korupcijā, ir pazemināta kopējā negatīvā valsts tēla dēļ.

Latvijā godīgā ceļā nevar kļūt bagāts

Šādam apgalvojumam piekrīt 42% respondentu, pilnībā noliedz tikai 2,1%. No vienas puses, šis uzskats parāda iedzīvotāju neticību godīga biznesa pastāvēšanai. No otras puses, tas liecina par padomju ideoloģijas un padomju laikiem raksturīgo domāšanas principu dzīvotspēju Latvijas iedzīvotāju vidū. Saskaņā ar šo ideoloģiju tirdzniecība, kas tiek veikta, lai palielinātu savu materiālo labklājību, tiek stigmatizēta. Ikviens, kas bija uzkrājis neparasti daudz materiālo vērtību, tika uzlūkots ar aizdomām. Līdzīga attieksme novērojama arī mūsdienās. Bagātība tāpēc tiek asociēta ar nelikumīgiem darījumiem, kas parasti tiek asociēti ar korupciju. Šis uzskats tiek apvienots ar citiem valsts tēla elementiem, lai papildinātu ainu, kurā politiķu un par korumpētām uzskatīto valsts institūciju darbinieku rīcība un pat ārējais izskats, šķiet, liecina par viņu negodīgumu un tātad korumpētību:

- *Paskatieties, kas te Saeimā sēž - vājais Panteļejevs.*

- *Nu skaidrs, nu.*

- *Visi viņi kā nu kurš kļuva par resnu.*

- *Nu ir viņiem jādomā.*

- *Kam? Panteļejevam?*

Pirmā fokusgrupa

Korupcijas valoda, tirgus valoda, demokrātijas valoda

Kā ikvienā sociālā transakcijā, arī koruptīvos darījumos ir jāievēro īpašas normas un valoda. Šāda valoda var būt gan verbāla, gan neverbāla un no tās pareizas lietošanas ir atkarīgs arī darījuma galarezultāts. Neatbilstoši piedāvāts kukulis, vai dāvana (traktējums atkarīgs no konteksta) var tikt atraidīts. .

- *Man bija klasē riteņbraucējs. Bet toreiz jau visus vajadzēja no skolas izgrūst ārā. Un atnāk viņa mamma ar tādu apņurkušu tulpi, un mēs izrunājamies, un viss. Nu, viņš vienalga to skolu beidz. Un tagad viņa man mēģina salvetē ietītu kaut ko. Man vēl tagad žēl, ka es nepaskatījos, kas tur, cik. Par cik viņa mani novērtēja. Man ir ļoti žēl. (Smiekli.) Es toreiz viņu izfurņīju ārā, bet es tiešām ilgu gadu to atceros un domāju, kāpēc es nepaskatījos, cik es biju vērts.*

Pirmā fokusgrupa

Tā kā šī valoda ir ne tikai jāprot, bet to arī jāinterpretē, bieži vien rodas pārpratumi, kas var izraisīt aizdomas, ka partneris tiek uzaicināts iesaistīties koruptīvā darījumā:

- *Tur varēja runāt ar vadītāju. Un tur vadītājas attieksme ir tāda: mums bērnodārzā ir vajadzīgs remonts. Nē, vietu mums nav, bet mums ir vajadzīgs remonts. Pēc tam zvana otru dienu, ziniet, mans tēvs varētu to remontu iztaisīt, ja jūs to, to, to...Mēs varētu padomāt. tas viss velk uz to, viņa nekad nepasaka tieši. Tad ir bijis arī runa tāda: ziniet, mēs bērnodārzā labprāt kopējamo mašīnu gribētu. Mums nav kopējamās mašīnas. Nepasaka: "Tu atnes."*

Pirmā fokusgrupa

Tomēr vispārējā izpratne par šīs valodas lietošanu rada labvēlīgus apstākļus veiksmīgai kukuļdošanas praksei. Pareizo frāžu un rīcības zināšanas dod priekšrocības personām, kas tās māk pareizi izmantot un interpretēt:

- *Kā jūs zināt, kurš ir un kurš nav? Kā jūs jūtat, kad vajag iedot?*

- *Ar... metodi.*

- Arī pēc ārējā izskata.

- Katru dienu mēs nonākam saskarsmē ar cilvēkiem darbā, un... cilvēki jau zina – šis cilvēks ir mazliet negodīgs, šis godīgāks...

Otrā fokusgrupa

Nespēja saprasties un “sarunāt” (kas bieži vien kombinējas ar kādu kukuli) rada diskomforta situāciju, Latvijas iedzīvotājiem nokļūstot citā kultūrā, kur viņu raidītos signālus nesaprot:

- *Cik man bijušas tur [Igaunijā] darīšanas. Cik zinu no vadītājiem arī, tad tur nekādus kukuļus neņem.*

- *Neņem kukuļus Igaunijā! Ne par kādu naudu!*

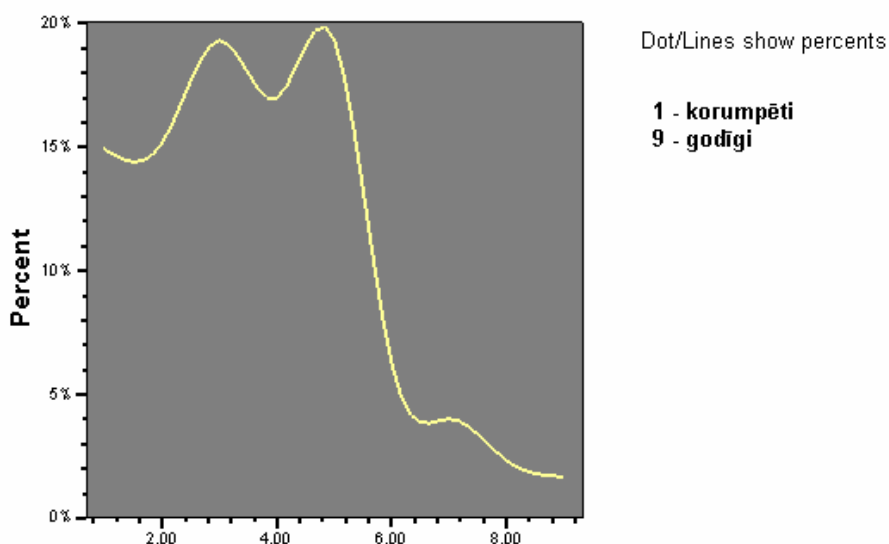
- *Vācijā neņem kukuļus.*

- *Jā.*

- *Vācijā mēs nemākam skaidroties, lai paņemtu. (Smieklī.)*

Otrā fokusgrupa

Kā redzams 1. diagrammā, vairākums aptaujāto uzskata, ka Latvijas valsts ierēdņi ir drīzāk korumpēti nekā godīgi. Tikai 1,5% domā, ka ierēdņi ir godīgi, bet 13,1% ir pārliecināti par ierēdņu pilnīgu korumpētību.

Pastāv dažādi uzskati par Latvijas ierēdņu korumpētības pakāpi

1. diagramma. Respondentu viedoklis par Latvijas ierēdņu korumpētības līmeni (*procenti no kopējā aptaujāto skaita*)

Nenoliedzami, viens no iemesliem, kāpēc šāds uzskats veidojas, ir izkoptās korupcijas valodas lietojums, kā arī – šīs valodas interpretācija. Pat ja ierēdnis nav gribējis izspiest kukuli, viņa rīcība var tikt traktēta tieši šādā veidā.

Valstiskā līmenī uzsākot Latvijas orientāciju uz tirgu liberalizāciju, atbilstošā tirgus valoda ieņēma arvien nozīmīgāku vietu ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Tādi jēdzieni kā privatizācija un tirgus veidošana vēl joprojām ir vārdi, kuru iedarbībai reti kurš spēs pretoties, jo tie asociējas ar progresu un attīstību. Tirgus veidošana un liberalizācija tiek attēloti kā Latvijas demokrātijas attīstībai un eiropeizācijai nepieciešami procesi. Amerikāņu biznesa slengā pastāv tāds jēdziens kā *buzz words*. Tie ir teicieni, kas jālieto, lai panāktu vēlamo efektu. Pat tad, ja aprakstītās parādības, lietojot šos vārdus, pēc satura ir pavisam citādas, *buzz words* var palīdzēt radīt priekšstatu, ka viss ir vislabākajā kārtībā. Kā piemēru šādu vārdu izmantošanai var minēt Latvijas pašreizējā izglītības ministra M. Vītola⁴ neseno interviju LNT, kurā uz žurnālista jautājumu, vai fakts, ka viņš vienlaikus ir izglītības ministrs un students, nav tulkojams kā

interesešu konflikts, ministrs atbildēja, ka viņš šeit nesaskata interesešu konfliktu, jo jāmācās ir visiem un tāpēc viņš mācības nepārtrauks, tātad par interesešu konfliktu šeit runāt nevar. Izglītība un nepieciešamība apgūt papildu zināšanas ir jēdzieni, kas Latvijā iedarbojas ļoti spēcīgi. Ar tiem jau kopš pagājušā gadsimta vidus ir saistītas idejas par Latvijas uzplaukumu un tālāku attīstību.

Blats: attīstība mūsdienu Latvijas apstākļos

Viena no padomju ēras raksturīgākajām iezīmēm bija tā dēvētā blata sistēma. Paziņu un draugu loks, kas cits citam palīdz kaut ko iegūt vai arī pieņem cits citam labvēlīgus lēmumus, neapšaubāmi atbilst mūsdienu korupcijas jēdzienam. Tomēr jāatzīst, ka visu laiku, kamēr šī sistēma pastāvēja padomju savienībā, valsts nevarēja atrast adekvātu veidu, kā to apkarot. Pazīstamā blata pētniece A. Ļedeneva uzskata, ka blats ir zaudējis savus sociālos pamatus un mūsdienu apstākļos vairs neeksistē. Šis pētījums demonstrē, ka Latvijas iedzīvotāji tā nedomā:

- *Padomju laikos vairāk varbūt strādāja blatu sistēma – es tev, tu man. Tagad varbūt tas ir vairāk naudas izteiksmē? Un tāpēc mums liekas, ka bija mazāk?*

- *Nē, tagad arī ir palikusi tā pati savstarpējo attiecību sistēma. Izdarīsi kādam pakalpojumu, paziņam. Viņš tev.*

- *Iekārtos darbā.*

- *Tīri cilvēciskas simpātijas, vai arī tu zini, ka viņš tev palīdzēs, un es viņam arī palīdzēšu.*

- *Tu vari pie viņa vērsties. Proti, nē. Tas ir palicis.*

- *Jā, tas ir palicis.*

Otrā fokusgrupa

Padomju laiku blata izteiktākā iezīme bija, ka tas palīdzēja cilvēkiem iegūt pirmās nepieciešamības preces vai pakalpojumus, kas citādi nebija pieejami. Mūsdienu Latvijas apstākļos par grūti pieejamām lietām ir kļuvušas citas: tagad tās galvenokārt ir atļaujas, licences, darbavietas, izdevīgi pasūtījumi.

Cita blata iezīme bija izkoptā valoda, kura tika izmantota attiecīgos gadījumos. Personas, kas šo valodu mācēja, varēja gandrīz neierobežoti paplašināt savu blatu tīklu un tādā veidā uzlabot dzīves līmeni. Šeit, protams, runa nav tikai par maiņas darījumiem, bet arī par pakalpojumiem un pavisam parastu prasmu iegūt draugus. Tomēr, kā jau norādīju šī darba pirmajā daļā, attieksme pret blatu nebūt nebija idealizēta un nepārprotama. Cilvēki, kuri atradās blata loka ārpusē, nebija apmierināti ar savām ierobežotajām iespējām. Uzskats: “Kaut kur ir cilvēki, kas izmanto savu privilēģēto stāvokli, lai paņemtu sev to, kas pienākas visiem,” nav svešs arī mūsdienu Latvijas iedzīvotājiem. Negatīvā attieksme pret politiķiem un valsts aparātu ir cieši saistīta tieši ar šo viedokli.

Atbildība par korupciju valstī

73,8% aptaujāto uzskata, ka galvenā loma korupcijas apkarošanā jāuzņemas valstij, un tikai 12% domā, ka iedzīvotājiem pašiem jāuzņemas galvenā loma. Salīdzinot šos datus ar iedzīvotāju kopējo attieksmi pret valsti, nav grūti izprast arī, kāpēc ir izveidojies priekšstats, ka valsts īsti nemaz necenšas apkarot korupciju (8. tabula).

8. tabula. Respondentu viedokli par to, vai valsts patiešām nopietni vēlas cīnīties pret korupciju (*procenti no aptaujāto skaita*)

Kā Jūs domājat, vai amatpersonu un valdības paustā vēlme cīnīties pret korupciju ir neviltota vai tā ir tukšas runas, lai parādītu sabiedrībai, ka viņi nopietni uztver šo problēmu?

Tikai runas par cīņu pret korupciju	6,2
1,00	13,4
2,00	15,4

3,00	18,0
4,00	13,2
5,00	13,0
6,00	6,3
7,00	4,4
8,00	2,8
9,00	0,7
Patiešām neviltoti nodomi cīnīties pret korupciju	0,9
Nezina	5,9

Lielākā daļa iedzīvotāju ne tikai distancē sevi no valsts un pretnostata sevi tai, bet arī uzskata, ka nav reālu iespēju kaut ko ietekmēt. Attiecībā uz korupcijas apkarošanu netiek pausta pat šāda vēlme. Iedzīvotājiem ir “kaut kā jāizdzīvo”, “jācīnās par eksistenci” un jāprot tikt galā ar valsts izveidotajām barjerām:

- Tas ir - mēs lāpām vienkārši valdības pieņemtus stulbos lēmumus.

Pirmā fokusgrupa

Pārliecība, ka valsts vienkāršie iedzīvotāji valsts līmenī neko nespēj ietekmēt un ka viņiem tas nemaz nebūtu jādara, leģitimizē šo iedzīvotāju koruptīvās darbības. Saskaņā ar to viņu rīcība ir tikai reakcija pret valsts akcijām.

9. tabula. Respondentu atbildes uz jautājumu: “Vai piekrītat minētajam apgalvojumam?” (*procenti no kopējā aptaujāto skaita*)

Dodot kukuļus, es atbalstu korupciju valstī	%
Pilnībā piekrīt	38,2
Drīzāk piekrīt	33,9
Drīzāk nepiekrīt	12,4
Pilnīgi nepiekrīt	7,4
Nezina	8,0

Kaut arī respondenti piekrīt, ka, dodot kukuļus, viņi atbalsta korupciju valstī (9. tabula), tam nav gandrīz nekādas nozīmes, jo viņi neuzskata, ka būtu atbildīgi par pašu korupcijas eksistenci, un piedalās šajā procesā piespiedu kārtā. Valsts nodrošina korupcijai labvēlīgus apstākļus (piekrīt 72,8% respondentu) un birokrātiskā sistēma spiež dot kukuļus (piekrīt 78,2%), visa valsts sistēma ir korumpēta, tāpēc bez kukuļdošanas un kukuļņemšanas neko nevar panākt (piekrīt 62,5% aptaujāto). Šādos apstākļos dot kukuļus vairs nevar būt morāli neattaisnojami.

Apkopojot iedzīvotāju atbildes, jāsecina: iespēja, ka valsts tiešām varētu uzņemties korupcijas apkarošanas lomu, ir nereāla. Valsts pati veido korupciju veicinošus apstākļus, tās aparātā strādājošās personas izmanto valsts aparātu savtīgos nolūkos (ar korupcijas palīdzību), tāpēc tā diez vai ir ieinteresēta kaut ko mainīt un cīnīties pret korupciju nopietni.

Kopsavilkums par attieksmi pret valsti, tirgu un korupciju

Kaut arī dihotomizēts jēdzienu sadalījums ne vienmēr atspoguļo reālo situāciju, pētījuma rezultāti ļauj izveidot šādu priekšstatu sadalījumu:

pozitīvs	negatīvs
korupcija individuālā līmenī	korupcija valsts līmenī
indivīds	valsts
attaisnojams	neattaisnojams
taisnīgs	netaisnīgs
izdevīgs	neizdevīgs
tuvs	tāls
reaktīvs	agresīvs

Aptuveni tādā shēmā darbojas Latvijas iedzīvotāju uzskati par korupciju. Šāds vērtību sadalījums vienlaikus veido attieksmi pret korupciju un veicina to, kā arī rada iespējas neitralizēt morālos pārmērus korupcijā iesaistītajiem indivīdiem.

Secinājumi

- Viens no šī pētījuma uzdevumiem bija izanalizēt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret korupciju tirgus un valsts mijiedarbības kontekstā. Tirgus pastāv kā aktīvs aģents, kura interesēs ir pārņemt savā kontrolē pēc iespējas vairāk sadales sfēru. Lai aizsargātu pilsoņu intereses, valsts veido dažādus ierobežojumus un rada zonas, kuras teorētiski nedrīkstētu pakļauties tirgus principiem, bet kurās būtu jāvalda likumiem, kas balstīti uz vienlīdzīgas sadales idejām. Korupcija veidojas gadījumos, ja tirgus attiecības iespiežas sfērās, kuras valsts rezervējusi sev.
- Šajā darbā es analizēju pētījumā aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskatus un priekšstatus par valsti un tirgu, par to lomu un mijiedarbību. Negatīvā attieksme pret Latvijas valsti kā institūciju rada apstākļus, kuros Latvijas iedzīvotāji cenšas attaisnot savu koruptīvo rīcību. Valsts tiek tēlota kā agresīvs un tai pašā laikā anonīms mehānisms, kas cenšas ekspluatēt iedzīvotājus un tādā veidā pats sevi atražot. Savukārt šajā mehānismā strādājošās personas tiek tēlotas kā korumpētas un tādas, kas cenšas sasniegt savus individuālos, ekonomisku apsvērumu noteiktos mērķus. Valsti šīs personas savu savtīgo mērķu sasniegšanai. Iedzīvotāji paši šajā kontekstā uztver sevi kā sistēmas upurus un savu rīcību motivē ar nepieciešamību izdzīvot valsts radītajos smagajos apstākļos.
- Individuālajā līmenī iedzīvotāji parasti cenšas attaisnot savu rīcību. Tās grupas, kas ir vairāk saskārušās ar korupciju un/vai pašas bijušas iesaistītas koruptīvos darījumos, korupcijā saskata daudzas priekšrocības, galvenā no kurām ir nepieciešamo darījumu ātrāka nokārtošana. Šīs grupas arī varētu identificēt ar tirgu. Citas iedzīvotāju grupas, kuru saskarsme ar biznesu un tirgus darbību ir bijusi mazāka, korupciju vērtē daudz nosodošāk un ir mazāk tendētas saskatīt tirgus pozitīvās iezīmes. Tomēr kopumā korupcijas gadījumi, kas saistīti tieši ar katra indivīda konkrēto rīcību, gandrīz vienmēr tiek uztverti pozitīvi.
- Lai darbotos korupcijā vai lai to maskētu, tiek lietota specifiska valoda, kuras dažādās interpretācijas iespējas paver ceļu nepareizam skaidrojumam. Bieži vien tas noved pie kļūdaina viedokļa veidošanās, ka visi ierēdņi ir korumpēti.
- Kāpēc korupcija pastāv un ir izplatīta tik plaši? Tāpēc, ka tā ir izdevīgāk: valoda ir pazīstama un procesi norisinās ātrāk un vieglāk. Vienīgais, ko valsts var pašlaik piedāvāt saviem pilsoņiem, ir palielināt kontroli (negatīvs paņēmiens apstākļos, kad valsts prestižs jau tāpat ir zems) un noteikt stingrākus sodus vai arī izrādīt publisku neizlēmību korupcijas apkarošanas jautājumos. Ne viens, ne otrs veids nespēj uzlabot korupcijas uztveri Latvijā.
- Jāņem vērā, ka korupcijas novēršanas politikas sekmes daudzējādā ziņā būs atkarīgas no dažādām ar korupciju tieši nesaistītām lietām. Pirmām kārtām – valsts tēla uzlabošanas nepieciešamība. Nepieciešams stimulēt viedokli, ka valsts pastāv, lai aizstāvētu pilsoņu intereses, nevis otrādi. Jāizstrādā pasākumi, kas rādītu iedzīvotājiem, ka politiskās partijas nevis nodarbojas ar savu ekonomisko interešu aizstāvību, bet strādā pie valsts labklājības uzlabošanas. Jāveicina arī pozitīvāka attieksme pret policiju. Korupcijas apkarošanas pasākumiem ir jābūt daudz rezultatīvākiem, nekā tas ir pašlaik. Līdzšinējā prakse, ka prokuratūras pārbaudes par iespējamiem korupcijas gadījumiem sākas tikai pēc skaļām publikācijām presē un beidzas klusi un nemanāmi, nevienam nezinot lietas izskatīšanas rezultātus, nevar uzlabot Latvijas iedzīvotāju viedokli par valsts centieniem korupcijas apkarošanā. Kad iepriekšminētie nosacījumi tiks izpildīti, automātiski samazināsies arī viedoklis par Latvijas ārkārtējo korumpētību.

Nobeiguma piezīmes par šo pētījumu

Šis ir pirmais līdz šim izdarītais pētījums korupcijas jomā, kas apvieno kvalitatīvo un kvantitatīvo pētījumu metodi. Šāda pieeja deva unikālu iespēju iegūt datus, kurus nevarētu saņemt, izmantojot tikai vienu no metodēm. Tomēr jāatzīst, ka lielākā daļa darba tika ieguldīts kvantitatīvajā pētījumā. Nenoliedzot kvantitatīvās metodes nozīmīgumu, gribu uzsvērt, ka korupciju šādi pētīt ir visai problemātiski. Korupcija ir viena no slēptākajām sociālajām parādībām, tāpēc ar vienkāršas aptaujas paņēmieniem ir grūti atklāt vairāk par vispārīgiem uzskatiem un noskaņām. Šo noskaņu motīvus un cēloņus var mēģināt uzminēt, bet ne atklāt. Tāpēc mans ieteikums turpmākajos pētījumos būtu vēl vairāk uzmanības pievērsts kvalitatīvajai metodei, kas varētu dot datus, kurus nesniedz aptaujas, kā arī ļautu vairāk noskaidrot motivāciju un reālos korupcijas mehānismus.

Pieminētā literatūra

- Brooks, M. A and Haijdra, B. J. Dividing the Spoils. Markets, Government, and Corruption.– Australian Institute for Public Policy. – 1991.
- Friedman, M. Capitalism and Freedom. – The University of Chicago Press. – 1962.
- Ledeneva, A. Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange. – Cambridge University Press. – 1998.
- Lubasz, H. 'Adam Smith and the Invisible Hand - of the Market?' in Roy Dilley (ed.), Contesting Markets. Analyses of Ideology, Discourse and Practice. –Edinburgh University Press. – 1992. – pp. 37-56.
- Pawlik, W. 'Intimate Commerce' in Janine R. Wedel (ed.) The Unplanned Society. Poland During and After Communism. – New York: Columbia University Press. – 1992.
- Rose-Ackerman, S. Corruption. A Study in Political Economy. – Academic Press. – 1978.
- Sedlenieks, K. Between 'Market' and 'State': an Anthropological Analysis of Corruption in Post-Soviet Latvia. MPhil Thesis. – University of Cambridge. – 1999.
- Yang, M. M. Gifts, Favours and Banquets: The Art of Social Relationships in China. – Ithaca & London: Cornell University Press. – 1994.
- Holy, L. 'Culture and Market in Czechoslovakia' in Roy Dilley (ed.), Contesting Markets. Analyses of Ideology, Discourse and Practice. – Edinburgh University Press. – 1992. – pp. 231-243